

Janusz Kaliński

NIERÓWNOWAGA ZEWNĘTRZNA GOSPODARKI POLSKI LUDOWEJ

W publikacjach dotyczących równowagi gospodarki centralnie kierowanej, które ukazały się w latach Polski Ludowej, koncentrowano się na zagadnieniach równowagi wewnętrznej¹. Wynikało to z hołdowania kanonom ekonomii marksistowskiej i małej roli zewnętrznych stosunków gospodarczych, które nabrały większego znaczenia dopiero w latach 70. Powstałe wówczas ogromne zadłużenie zagraniczne, które spowodowało głęboki kryzys gospodarczy, stało się przedmiotem wielu rozważań naukowych na temat nierównowagi zewnętrznej². Tymczasem wymiana z zagranicą stanowiła przez cały okres PRL obszar nierównowagi, który jedynie pogłębiły polityka ekonomiczna dekady gierkowskiej i nieudolne próby wyjścia z kryzysu podejmowane w latach 80.

Nawiązywanie kontaktów gospodarczych z zagranicą po drugiej wojnie światowej zbiegło się z narastaniem wpływów Związku Radzieckiego, który traktował Polskę jako państwo satelickie. Szczególnym wyrazem ingerencji wschodniego sąsiada było narzucenie nieekwiwalentnych warunków wymiany handlowej i uniemożliwienie skorzystania z pomocy Zachodu w ramach planu Marshalla. W pierwszym przypadku gospodarka Polski stała się polem eksploatacji na rzecz Związku Radzieckiego. Na podstawie umowy sierpniowej z 1945 r. polskie kopalnie dostarczyły około 54 mln t węgla, po cenach dziesięciokrotnie niższych od światowych, a straty finansowe z tego tytułu przekroczyły 630 mln dol.³ Wymuszona rezygnacja z planu Marshalla pociągnęła za sobą

¹ Por. M. Kucharski, *Pieniądz, dochód, proporcje wzrostu*, PWE, Warszawa 1968, s. 133 i nast.; K. Łaski, *Zarys teorii reprodukcji socjalistycznej*, KiW, Warszawa 1965, s. 486 i nast.

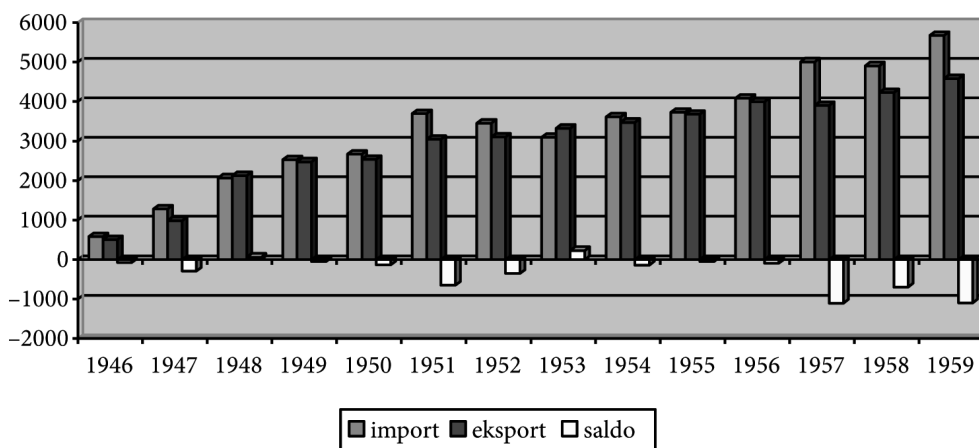
² Np. P. Bożyk, *Marzenia i rzeczywistość, czyli anatomia polskiego kryzysu*, PIW, Warszawa 1983, s. 33 i nast.; A. Ząbkowicz, *Koncepcja zagranicznej polityki kredytowej w Polsce w latach 1971–1980*, Ossolineum, Wrocław 1992, s. 65 i nast.; *U źródeł polskiego kryzysu. Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju gospodarczego Polski w latach osiemdziesiątych*, red. A. Müller, PWN, Warszawa 1985, s. 98 i nast.

³ J. Dołęga, L. Kulesa, R. Tarnogórski, *Wykonanie przez ZSRR postanowień reparacyjnych Umowy Poczdamskiej wobec Polski*, w: *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. 1: *Studia*, red. W. Góralski, PISM, Warszawa 2004, s. 158 i nast.; L.J. Jasiński, *Polskie kontakty gospodarcze z zagranicą w XX wieku*, WWSE, PAN, Warszawa 2003, s. 135.

szereg dodatkowych sankcji. Polska pozbawiona została znaczących kredytów zachodnich oraz możliwości eksportowych, a ich substytutem stały się wzmożone stosunki handlowe i finansowe z ZSRR.

W okresie odbudowy zniszczonej podczas wojny gospodarki eksport, mimo że w latach 1946–1949 wzrósł blisko pięciokrotnie, nie rekompensował importu, powodując ujemny, poza 1948 r., bilans handlowy. Dość szybko rosnący import umożliwiły kredyty Import–Export Bank of Washington, The International Bank for Reconstruction and Development (Bank Światowy) oraz dostawy w ramach UNRRA i reparacyjne. Kredyty i pożyczki napłynęły także z poszczególnych państw, przede wszystkim ze Związku Radzieckiego, USA, Szwecji i Danii⁴.

Rysunek 1. Obroty i saldo polskiego handlu zagranicznego w latach 1946–1959
(w mln zł dew.*)

* Złoty dewizowy, waluta obrachunkowa od 1950 r. (w tym okresie 1 dol. USA = 4 zł dew.).

Źródło: Rocznik Statystyczny 1971, GUS, Warszawa 1971, s. 12–13.

Niewielkie kwoty pomocy radzieckiej uzyskała Polska już w sierpniu 1944 r. (3,5 mln okupacyjnych złotych krakowskich), a większą pożyczkę (10 mln rubli) w grudniu 1944 r. W kwietniu 1945 r. Związek Radziecki udzielił Rządowi Tymczasowemu pożyczki w wysokości 6,5 mln dol., a we wrześniu – 15 mln rubli i 0,5 mln dol., z przeznaczeniem na odbudowę gospodarki⁵. W marcu 1947 r. Polska otrzymała

⁴ P. Czerwiński, *Handel zagraniczny Polski w 1947 r.*, „Gospodarka Planowa” 1948, nr 6, s. 192; Archiwum Akt Nowych (AAN), Centralny Urząd Planowania (CUP), t. 3083, Zagraniczne kredyty inwestycyjne, k. 20.

⁵ Umowa [z 5 marca 1947 r.] między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o uregulowaniu wzajemnych rozrachunków finansowych, w: *Polsko-radzieckie stosunki gospodarcze w latach 1945–1956*, wybór dokumentów A. Kupich i A. Kochański, „Sprawy Międzynarodowe”

pożyczkę w złocie wartości 28,8 mln dol. Sprzedaż złota na rynku amerykańskim umożliwiła zakupy m.in. maszyn i żywności⁶. Ważnym elementem umowy marcowej była jej część wojskowa. Dotyczyła ona dziesięcioletniego kredytu w wysokości 100 mln dol. spłacanego w złotych oraz dostawami towarów i usług dla Północnej Grupy Wojsk Radzieckich, stacjonującej na terenie Polski⁷.

Po wymuszonym przez Moskwę odrzuceniu planu Marshalla⁸ w styczniu 1948 r. podpisano pakiet umów stanowiących rodzaj rekompensaty za rezygnację z amerykańskiego planu pomocy. Szczególne znaczenie miała umowa o dostawie do Polski sprzętu przemysłowego, m.in. do budowy kombinatu w Nowej Hucie. Umowę powiązano z radzieckim kredytem w wysokości 450 mln dol.⁹ Pakiet „pomarszalski” uzupełniła druga pożyczka w złocie, wartości 20 mln dol., z września 1949 r., na warunkach umowy z marca 1947 r.¹⁰

Z kredytów zachodnich, które w miarę narastania zimnej wojny wygasły, na uwagę zasługuje kredyt amerykański na zakup demobilu wartości 50 mln dol., który umożliwił import m.in. lokomotyw, samolotów i samochodów¹¹. Kredyt Export-Import Banku w wysokości ponad 40 mln dol. przeznaczono głównie na zakup bawełny i miedzi¹². Sprzęt inwestycyjny i surowce kupowano za kredyty z Europy Zachodniej i Północnej, które pozyskiwano w ramach umów o eksport węgla. Dodatkowo w 1948 r. Wielka Brytania przyznała Polsce kredyt w wysokości 7,5 mln funtów (30 mln dol.), a Francja – 60 mln dol.¹³ Należy jednak dodać, że umowy z państwami kapitalistycznymi zawierały klauzule dotyczące odszkodowań za znacjonalizowane przez władze komunistyczne mienie. Odszkodowania, których spłata przeciągnęła się do lat 70., początkowo uiszczane były w postaci dodatkowych dostaw węgla¹⁴.

1993, nr 3, s. 142–143; AAN, Archiwum Lewicy Polskiej (ALP), 295/XI/-414, Sprawozdanie nr 5 Biura Radcy Handlowego Ambasady RP w Moskwie za okres od 1 lipca do 31 grudnia 1946 r., k. 64.

⁶ A. Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944–1957*, WSH, Pułtusk 2002, s. 163; AAN, Ministerstwo Przemysłu i Handlu (MPiH), t. 62, Sprawozdanie Ministra Skarbu w sprawie zużycowania zapasów złota Banku Polskiego i złota pożyczonego od Związku Radzieckiego, k. 123.

⁷ AAN, Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego (PKPG), t. 5621, Raport z Moskwy dla wicepremiera H. Minca z 19 XII 1950 r.

⁸ Zob. J. Janus, *Polska i Czechosłowacja wobec planu Marshalla*, WN AP, Kraków 2001, s. 82 i nast.

⁹ AAN, MPiH, t. 3000, Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o dostawach do Polski sprzętu przemysłowego na kredyt, k. 1–4.

¹⁰ A. Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia...*, op.cit., s. 206.

¹¹ AAN, Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów (KERM), t. 40, Uchwała Prezydium Komitetu Ekonomicznego z dnia 14 maja 1946 r. w sprawie Polskiej Misji dla zakupu Demobilu Amerykańskiego w Paryżu, k. 35.

¹² AAN, CUP, t. 3083, Zagraniczne kredyty inwestycyjne. Dane orientacyjne, b.p.; AAN, Prezydium Rady Ministrów (PRM), 290/1/10, k. 142.

¹³ J. Janus, op.cit., s. 177.

¹⁴ AAN, PRM, 290/2/19, Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 września 1949 r. w sprawie zatwierdzenia układów gospodarczych polsko-francuskich podpisanych w Paryżu dnia 19 marca 1948 r., k. 1722; Z.P., *Obcokrajowcy spłaceni*, „Rzeczpospolita” 23.01.2001.

Istotną rolę odgrywały także były kredyty pod zastaw polskiego złota zdeponowanego podczas wojny w Kanadzie i w Stanach Zjednoczonych. W 1947 r. uzyskano w ten sposób 20 mln dol. z Federal Reserve Bank of New York i 13 mln dol. z Bankers Trust Company¹⁵.

Kredyty wykorzystywane na potrzeby odbudowy kraju i rozpoczętej w końcu lat 40. jego industrializacji, w warunkach ujemnego salda handlowego, prowadziły do stopniowego zadłużenia. Sporządzony w połowie lata 60. rachunek określił zadłużenie Polski w końcu 1950 r. na 1180 mln zł dewizowych (295 mln dol.), z którego 62% przypadło na kraje bloku wschodniego¹⁶.

Pod wpływem zimnej wojny, szczególnie po wybuchu wojny koreańskiej, stosunki gospodarcze z Zachodem uległy zdecydowanemu pogorszeniu. Fiaskiem zakończyły się rozmowy delegacji polskiej z władzami Banku Światowego dotyczące kredytu w wysokości 600 mln dol. dla górnictwa węglowego i rolnictwa¹⁷. Dalsze utrudnienia w stosunkach ekonomicznych spowodowało zawieszenie przez USA Klauzuli Największego Uprzywilejowania (KNU) w stosunku do Polski oraz wystąpienie naszego kraju z Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego (MFW) na początku lat 50.¹⁸

Tymczasem pod wpływem rosnącego zapotrzebowania inwestycyjnego i niskich zdolności eksportowych w całym okresie realizacji Planu Sześcioletniego, z wyjątkiem 1953 r., notowano ujemne saldo handlu zagranicznego (rysunek 1). Deficyt pokrywano m.in. dzięki radzieckim dostawom kredytowym i pożyczkom dewizowym ZSRR oraz sprzedaży złota i dewiz NBP na niezbędny import z Zachodu. Szczególne znaczenie miała „Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o dostawach do Polski na kredyt uzbrojenia i sprzętu wojskowego w latach 1951–1957”¹⁹. Dostawy w 1/3 miały być opłacane eksportem towarów, zaś w 2/3 kredytem w wysokości 1200 mln rubli. O rosnącej nierównowadze w stosunkach z zagranicą świadczył fakt wykorzystania w 1955 r. 362,4 mln rubli kredytu i sprzedaży złota za 19,7 mln rubli. Mimo to zadłużenie kraju powiększyło się o dalsze 171,6 mln rubli²⁰.

¹⁵ AAN, PRM, 290/1/12, Sprawozdanie Ministra Skarbu w sprawie zużytkowania zapasów złota Banku Polskiego i złota pożyczzonego od ZSRR, k. 1270.

¹⁶ AAN, ALP, 237/II/42, Stenogram V plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 15 i 16 grudnia 1965 r., s. 453a.

¹⁷ AAN, CUP, 1930, Uwagi CUP do rozmów z delegacją Banku Międzynarodowego dla Odbudowy i Rozwoju, k. 230.

¹⁸ J. Skodlarski, *Polska w systemie współpracy gospodarczej ONZ (1945–1949)*, „Dzieje Najnowsze” 1980, nr 4, s. 142 i nast.

¹⁹ *Polsko-radziecka współpraca wojskowa w latach 1950–1957*, dokumenty oprac. przez A. Kochańskiego i A. Kupichta, „Sprawy Międzynarodowe” 1993, nr 3, s. 130.

²⁰ AAN, PKPG, t. 5593, Bilans płatniczy i handel zagraniczny, Bilans (utajniony) sporządzany był w radzieckich rublach, b.p.

Na sytuację płatniczą Polski rzutował także dyktat ZSRR w sferze kursów walutowych. Wzajemny kurs złotego i rubla został określony w ramach reformy systemu pieniężnego w Polsce w październiku 1950 r. Z przyjętego parytetu złotego (0,222168 g czystego złota) wynikała relacja 1 złoty = 1 rubel (parytet złotego i rubla do dolara wynosił jak 4:1)²¹. Dla strony radzieckiej, mimo że kontrolowała reformę pieniężną w Polsce, przyjęta relacja okazała się niekorzystna na skutek różnic w poziomie cen wewnętrznych i spadku siły nabywczej złotego. Bezpośrednio interweniował Stalin, co skłoniło władze polskie do zastosowania kursu „specjalnego” 1 rubel = 3 złote²². Należy dodać, że kursy specjalne stosowane były w Polsce także w odniesieniu do innych walut. Jednak przyjęty z początkiem lat 50. system rozliczeń i cen powszechnie jest oceniany jako preferencyjny dla ZSRR i traktowany w kategoriach „daniny” na rzecz komunistycznego imperium.

Zadłużenie Polski z tytułu kredytów długo- i średnioterminowych na koniec 1955 r. sięgnęło 2114 mln zł dewiz. (528 mln dol.), co oznaczało jego powiększenie w ciągu 5 lat o 934 mln zł dewiz (233 mln dol.). Jednak, podobnie jak na początku lat 50., podstawową część zadłużenia (85%) stanowiły wierzytelności państw bloku wschodniego, głównie ZSRR²³. W latach 1951–1955 stosunek spłat kapitałów i odsetek do wpływów z eksportu do krajów kapitalistycznych wynosił tylko 5,2%²⁴.

Mimo rosnącego zadłużenia Polska podejmowała wysiłek finansowy służący interesom politycznym bloku wschodniego. Pomagała Korei Północnej w czasie i po zakończeniu wojny na Dalekim Wschodzie. Tylko w 1953 r. strona koreańska zwróciła się o dostawy wartości 26 mln rubli, a strona polska przewidziała pomoc wartości 8,3 mln rubli²⁵.

Sytuacja płatnicza Polski w latach 50. mogła być zdecydowanie korzystniejsza w warunkach równoprawnych i ekwiwalentnych stosunków z ZSRR. Dlatego w warunkach Polskiego Października i zmian politycznych w ZSRR po śmierci Józefa Stalina bilateralne stosunki gospodarcze stały się przedmiotem trudnych negocjacji. Delegacja polska podjęła w Moskwie kontrowersyjne problemy dostaw węgla po zaniżonych cenach, reparacji wojennych, opłat za tranzyt i zadłużenia Polski w ZSRR. Różnice w szacunkach polskich i radzieckich odnoszące się do reparacji uniemożliwiły rozstrzygnięcie problemu. Natomiast w kwestii dostaw węgla i zadłużenia przyjęto opcję zerową. Uznano,

²¹ Z. Karpiński, *Ustroje pieniężne w Polsce od roku 1917*, PWN, Warszawa 1968, s. 248.

²² *Depesza Józefa Stalina do Bolesława Bieruta w sprawie reformy pieniężnej w Polsce, List Bieruta do Józefa Stalina w sprawie kursu złotego wobec rubla*, w: *Polska w dokumentach archiwów rosyjskich 1949–1953*, wybór i oprac. A. Kochański, G.P. Muraszko, A.F. Noskova, A. Paczkowski, K. Persak, PAN, Warszawa 2000, s. 92, 98.

²³ AAN, ALP, 237/II/42, Stenogram V plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 15 i 16 grudnia 1965 r., s. 453a.

²⁴ *Ibidem*, s. 454.

²⁵ AAN, PKPG, t. 483, Notatka dla Obywatela Ministra E. Szyra w sprawie ustalenia dostaw towarowych na rok 1954 dla Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej, b.p.

że straty poniesione przez Polskę przy eksporcie zniwelowały jej zadłużenie z tytułu kredytów udzielonych przez ZSRR. Dodatkowo strona radziecka przyznała Polsce kredyt w wysokości 286 mln dol., w tym 111 mln dol. na zakup zboża na lata 1958–1960²⁶.

Podjęto także kwestię rozrachunku z tytułu tranzytu radzieckiego przez Polskę, eksploatacji kabli telekomunikacyjnych oraz utrzymania przez ZSRR sprawności polskich portów morskich bezpośrednio po wojnie. Po trudnych rozmowach Polska uzyskała 60 mln dol. tytułem wyrównania opłat za przewozy i korzystanie z systemu łączności przez Armię Radziecką w latach 1946–1954. Jednocześnie wynegocjowała korzystne taryfy przewozowe, które przynosiły w następnych latach znaczne przychody dewizowe²⁷. Generalnie, usługi transportowe dla państw bloku wschodniego istotnie łagodziły skutki ujemnego salda polskiego handlu zagranicznego.

Od 1955 r., pod wpływem ocieplenia w stosunkach Wschód–Zachód, systematycznie spadał udział ZSRR w polskim handlu zagranicznym, jednocześnie zdecydowanie wzrosła rola innych państw, w tym kapitalistycznych. Sprzyjała temu pomoc kredytowa Stanów Zjednoczonych Ameryki, Kanady, Francji, NRD i Czechosłowacji. Kredyty amerykańskie, które do końca 1959 r. osiągnęły wartość 243 mln dol., umożliwiły zwiększenie importu zbóż, tłuszczów, bawełny, maszyn górniczych i środków transportu. Polska mogła także nabywać nadwyżki amerykańskich płodów rolnych za złote. Istotne znaczenie miało ograniczenie listy towarów objętych embargiem, umożliwienie przesyłania do Polski przekazów walutowych z tytułu świadczeń społecznych i spadków oraz przywrócenie KNU. Jednak warunkiem liberalizacji stosunków polsko-amerykańskich była spłata należności przez nasz kraj z tytułu nacjonalizacji, które strona amerykańska szacowała na 75 mln dol.²⁸

W 1957 r. Czechosłowacja udzieliła Polsce 100 mln zł dew. kredytu na budowę kopalni siarki w rejonie Tarnobrzega, w 1958 r. dalsze 250 mln zł dew. na rozwój wydobywania węgla energetycznego, a w 1961 r. – 500 mln zł dew. na kopalnictwo i przetwórstwo rudy miedzi²⁹. Kredyty NRD z 1957 r. w wysokości 1,2 mld zł dew. służyły rozbudowie górnictwa węgla brunatnego i energetyki w rejonie Konina i Turossowa³⁰.

Pod koniec 1960 r. zadłużenie długo- i średnioterminowe osiągnęło wartość 3496 mln zł dew. (874 mln dol.). W ciągu 5 lat wzrosło o 65% i było wynikiem szybko

²⁶ A. Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia...*, op.cit., s. 427.

²⁷ A. Skrzypek, *Mechanizmy autonomii. Stosunki polsko-radzieckie 1956–1965*, WSH, Pułtusk–Warszawa 2005, s. 125.

²⁸ AAN, ALP, 237/IV/4, Notatka o stosunkach polsko-amerykańskich w dziedzinie korzystania z wieloletnich kredytów udzielonych Polsce przez rząd Stanów Zjednoczonych, k. 104.

²⁹ AAN, ALP, 237/X/132, Współpraca polsko-czechosłowacka, k. 14 i nast.

³⁰ AAN, ALP, 237/V/281, S. Jędrzychowski o naradzie w Moskwie 20–24 V 1958 r. przedstawicieli RWPG w sprawach gospodarczych, k. 56.

rosnącego zadłużenia wobec państw kapitalistycznych. Szczególnie duże wydatki związane były z importem deficytowych pasz. W latach 1956–1960 stosunek spłat kapitałów i odsetek do wpływów z eksportu do krajów kapitalistycznych podniósł się do 8,3%³¹. Obniżyło się natomiast o 348 mln (87 mln dol.) zadłużenie w państwach bloku wschodniego, głównie w ZSRR, a ich udział w ogólnym zadłużeniu Polski zmniejszył się do 42%³². Na tej podstawie władze wysunęły potrzebę przesunięcia zakupów z obszaru kapitalistycznego, głównie na rynek radziecki, ze względu na możliwości kredytowe.

Lata 60. zapisały się intensywnymi działaniami na rzecz zrównoważenia stosunków gospodarczych z zagranicą, szczególnie z krajami kapitalistycznymi, które były ważnym źródłem importu inwestycyjnego dla potrzeb rozpoczętego drugiego etapu uprzemysłowienia Polski. Na początku 1962 r. Biuro Polityczne KC PZPR podjęło szereg decyzji mających na celu zwiększenie eksportu artykułów przemysłowych na rynki kapitalistyczne. Dodatkowy import z tego kierunku obwarowano koniecznością zwiększenia eksportu. „Uznano za niezbędne, aby w niektórych gałęziach przemysłu wydzielono określone zakłady lub wydziały produkcji dla wyłącznej produkcji eksportowej”. Jednocześnie „Dla zaoszczędzenia dewiz wydawanych na import surowców polecono zbadać możliwość stosowania w przemyśle surowców tańszych po uprzednim ich uszlachetnieniu. W przypadkach dających oszczędności dewizowe należy przewidzieć możliwość obniżenia obowiązujących przemysł wskaźników wydajności o korekty norm zużycia materiałów”³³. Zgodnie z tą polityką na początku 1968 r. wytypowano 100 przedsiębiorstw, które wyróżniały się najwyższym udziałem produkcji eksportowej w ogólnej masie wytwórczości. Stworzono im ułatwiony dostęp do środków dewizowych oraz zagwarantowano ich załogom stymulujące bodźce ekonomiczne³⁴.

Władysław Gomułka systematycznie ostrzegał przed groźbą zadłużenia w krajach kapitalistycznych. W 1965 r. Stwierdził: „[...] w ostatnim 10-leciu nasze zadłużenie w krajach kapitalistycznych wysoko rozwiniętych wzrosło 10-krotnie. Wprawdzie nie należy z tego zrobić tragedii, gdyż nie stanowi to wielkiego odsetka naszego dochodu narodowego (ok. 12%), ale tendencja taka trwa i z każdym rokiem, z każdym 5-leciem wzrasta to zadłużenie”³⁵.

³¹ AAN, ALP, 237/II/42, Stenogram V plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 15 i 16 grudnia 1965 r., s. 454.

³² Ibidem, s. 453a.

³³ AAN, ALP, 237/IV/14, Uchwała Biura Politycznego KC PZPR z dnia 8 II 1962 r. w sprawie dalszych zadań w dziedzinie handlu zagranicznego, k. 24; „Biuletyn Biura Sekretariatu KC PZPR” 1962, nr 103, s. 2.

³⁴ B. Gliński, *Zarządzanie gospodarką socjalistyczną. Logika postępu*, PWE, Warszawa 1980, s. 189–190.

³⁵ AAN, ALP, 237/II/42, Stenogram V plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 15 i 16 grudnia 1965 r., s. 319.

Ciągły niepokój przywódcy partii oraz w gremiach decyzyjnych państwa budziła także pogłębiająca się integracja Europy Zachodniej³⁶. W październiku 1966 r. W. Gomułka powiedział na ten temat: „Z uwagi na strukturę naszego eksportu do krajów zachodnioeuropejskich Polska może na tym najbardziej ucierpieć. Trzeba więc jak najwcześniej podejmować kroki zapobiegawcze”³⁷. W konsekwencji w 1967 r. opracowano program przystosowania gospodarki polskiej do zmian związanych z działalnością EWG. Przewidywał on dalsze zacieśnienie więzów handlowych z ZSRR i innymi krajami bloku wschodniego³⁸. W kontaktach gospodarczych z krajami kapitalistycznymi dążono do zmiany dotychczasowej struktury wymiany towarowej. Chodziło o zwiększenie eksportu atrakcyjnych wyrobów przemysłu przetwórczego drogą podniesienia ich jakości i nowoczesności. Wywóz miał także obejmować niektóre surowce i artykuły rolno-spożywcze, gwarantujące wysoką opłacalność transakcji. Rozważano możliwość sprzedaży węgla przetworzonego na energię elektryczną³⁹. Tym poczynaniom miała sprzyjać aktywna polityka licencyjna. Postanowiono zwiększyć zakup licencji przemysłowych w krajach kapitalistycznych. Dodatkowe sumy zamierzano skierować na niezbędny import kooperacyjny dla produkcji wyrobów licencyjnych⁴⁰. Wartość tego importu podniosła się z 28,5 mln dol. w 1966 r. do 58,6 mln dol. w 1969 r.⁴¹ Natomiast efekty produkcji licencyjnej, w postaci zwiększonego eksportu maszyn i urządzeń, były skromne.

Niekorzystny rozwój sytuacji gospodarczej kraju, a przede wszystkim wpływ uwarunkowań zewnętrznych skłoniły kierownictwo PZPR do skonkretyzowania nowych elementów polityki gospodarczej. Na wiosnę 1969 r. uznano, że centralnym problemem będzie selektywny rozwój poszczególnych branż i grup wyrobów przez koncentrację środków inwestycyjnych w wybranych dziedzinach. Bolesław Jaszczuk, z którego nazwiskiem coraz częściej wiązano przejście do polityki selektywnego wzrostu, twierdził, że jest ona w stanie zahamować trwający spadek produktywności środków trwałych i wydajności pracy oraz rosnące zużycie surowców i materiałów. Uważał, że właśnie na tym polu powiększał się niebezpiecznie dystans między Polską a krajami wysoko uprzemysłowionymi. Zdaniem sekretarza eko-

³⁶ Por. Władysław Gomułka. *Dyskusja redakcyjna*, „Z pola walki” 1983, nr 2, s. 82–83.

³⁷ AAN, ALP, 237/II/44, Stenogram VI plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 28 i 29 października 1966 r., k. 275.

³⁸ Archiwum CUP, t. 278/5, Wstępny program przystosowania gospodarki Polski do zmiany warunków światowego rynku kapitalistycznego w związku z rozwojem integracji zachodnioeuropejskiej, s. 252.

³⁹ „Biuletyn Biura Sekretariatu KC PZPR” 1965, nr 137, s. 1.

⁴⁰ AAN, ALP, 237/II/42, Stenogram V plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 15 i 16 grudnia 1965 r., k. 3 i nast.

⁴¹ „Biuletyn Biura Sekretariatu KC PZPR” 1970, nr 196, s. 1.

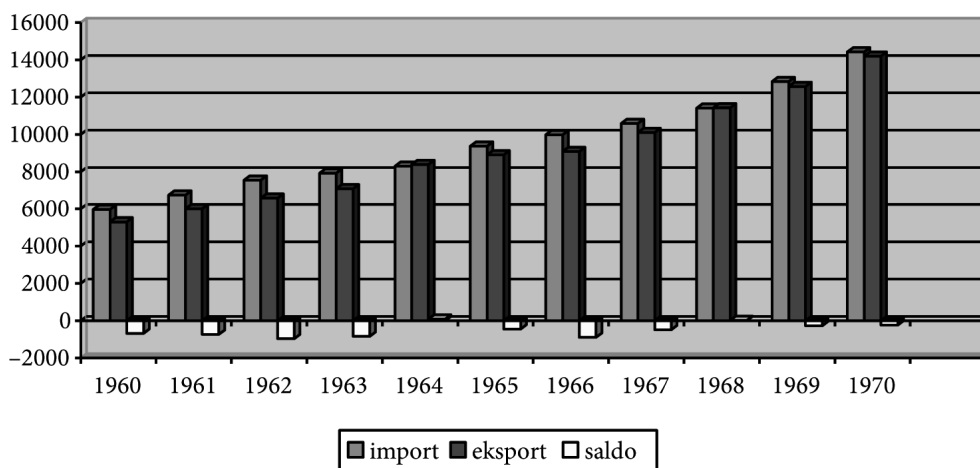

onomicznego KC odwrócenie tych niekorzystnych tendencji leżało w intensyfikacji i modernizacji produkcji, przy wyborze jej opłacalnych branż⁴².

Utrzymujący się niedobór w bilansie handlowym próbowano ograniczyć przez wzrost wywozu wyrobów przemysłu lekkiego, co nie pozostało bez wpływu na stan zaopatrzenia rynku wewnętrznego. Dodatkowo na wiosnę 1970 r. Biuro Polityczne poleciło „[...] zredukować niektóre pozycje importu konsumpcyjnego począwszy od roku bieżącego”⁴³. Działania te stały się elementem ogólnej sytuacji w kraju, która doprowadziła do wstrząsu społecznego w grudniu, a w konsekwencji załamania polityki selektywnego wzrostu.

Proeksportowa polityka państwa oraz zapotrzebowanie na import dóbr inwestycyjnych i zboża sprawiły, że obroty handlu zagranicznego w latach 60. uległy niemal potrojeniu. Jednak tylko w latach 1964 i 1968 eksport nieznacznie przewyższył import, w pozostałych latach wystąpił deficyt handlowy. Niekorzystne saldo handlu zagranicznego wynikało z wyraźnej przewagi importu nad eksportem w stosunkach z krajami kapitalistycznymi, gdyż z krajami bloku wschodniego osiągnano zazwyczaj nadwyżki w bilansie handlowym⁴⁴.

Rysunek 2. Obroty i saldo polskiego handlu zagranicznego w latach 1960–1970
(w mln zł dew.)

Źródło: Rocznik Statystyczny 1971, op.cit., s. 12–13.

⁴² AAN, ALP, 237/II-53, Stenogram IV plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 14 i 15 listopada 1969 r., k. 256; B. Jaszczuk, *Polityka intensywnego rozwoju, w: Strategia intensywnego rozwoju gospodarki*, PWE, Warszawa 1970, s. 23 i nast.

⁴³ „Biuletyn Biura Sekretariatu KC PZPR” 1970, nr 196, s. 1.

⁴⁴ Rocznik Statystyczny 1971, GUS, Warszawa 1971, s. 410.

Do Polski docierały duże ilości, kupowanych na kredyt (m.in. z Kanady, Francji i Meksyku), surowców, pasz i towarów konsumpcyjnych. Znaczne były zakupy maszyn i urządzeń przemysłowych. Zmiany w wywozie polegały na systematycznym zwiększaniu roli maszyn i urządzeń, co bezpośrednio było związane z postępowaniem w industrializacji kraju. Jak jednak zauważały władze partyjne, „[...] główną przeszkodą w rozwijaniu eksportu maszyn i wyrobów gotowych do krajów europejskich wysoko rozwiniętych jest nieodpowiednia jakość naszych wyrobów, co wynika przede wszystkim z nieprawidłowej technologii i liberalnego odbioru jakościowego”⁴⁵. Rola towarów rolno-spożywczych, na skutek trudności przeżywanymi przez rolnictwo, obniżyła się. Natomiast, mimo problemów z zaopatrzeniem rynku wewnętrznego, forsowano eksport artykułów konsumpcyjnych pochodzenia przemysłowego.

Nie bez znaczenia dla bilansu handlowego były także relacje cenowe w obrocie zagranicznym. W odniesieniu do wyrobów hutniczych stwierdzano: „W wyrobach eksportowanych do krajów kapitalistycznych gros eksportu stanowią wyroby najprostsze o cenach nie przekraczających 100 dol. za tonę, natomiast importujemy wyroby w wysokim stopniu uszlachetnione, których ceny kształtują się od 150 dol., do kilku tysięcy dolarów za tonę”⁴⁶.

W konsekwencji systematycznie utrzymującego się deficytu handlowego do połowy lat 60. zadłużenie zewnętrzne podniosło się do 4751 mln zł dew. (1188 mln dol.), czyli o 36%. Wyraźnie silniejszy był wzrost zobowiązań wobec państw kapitalistycznych, który wyniósł 51%. Ich wartość z tytułu kredytów długo- i średnioterminowych osiągnęła w 1965 r. 766 mln dol., a pod koniec lat 60. – 1100 mln dol.⁴⁷ Znaczny przyrost zadłużenia był skutkiem szerszego sięgnięcia do technologii zachodnich, w warunkach małego i nisko opłacalnego eksportu. Jego obsługa szybko rosła, w latach 1961–1965 wynosiła 17,1% eksportu⁴⁸, a w 1970 r. angażowała blisko 1/4 bieżących wpływów za wywóz do tego obszaru⁴⁹. Zatem wielkość zadłużenia zbliżała się do granicy bezpieczeństwa. Dodatkowo w latach 60. utrzymywało się znaczne zadłużenie krótkoterminowe, systematycz-

⁴⁵ AAN, ALP, 237/X/123, Notatka z narady sekretarzy ekonomicznych z udziałem radców handlowych w krajach kapitalistycznych wysoko rozwiniętych, k. 11.

⁴⁶ AAN, ALP, 237/IX/120, Notatka o przyczynach wzrostu cen importowanych i spadku cen eksportowanych wyrobów hutniczych, k. 42.

⁴⁷ AAN, ALP, 237/II/42, Stenogram V plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 15 i 16 grudnia 1965 r., s. 453a; „Biuletyn Biura Sekretariatu KC PZPR” 1969, nr 193, s. 9.

⁴⁸ AAN, ALP, 237/II/42, Stenogram V plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 15 i 16 grudnia 1965 r., s. 454.

⁴⁹ Ibidem; „Biuletyn Biura Sekretariatu KC PZPR” 1969, nr 193, s. 9.

nie przekraczające 400 mln zł dew., a jego szczyt przypadł na 1969 r. i wynosił 517 mln zł dew. (129 mln dol.)⁵⁰.

Negatywnie na bilans płatniczy Polski rzutowała także kontynuowana od lat 50. polityka udzielania preferencyjnych kredytów państwom Trzeciego Świata. Tylko w przypadku Mongolii w pierwszej połowie lat 60. wyniosły one 10,5 mln rubli, zaś na lata 1966–1970 przewidywano dalsze 8,1 mln rubli⁵¹. Na początku 1966 r. udzielone państwom Trzeciego Świata kredyty miały wartość 260,7 mln rubli, co stanowiło 2,7% dochodu narodowego⁵².

Wydarzenia na Wybrzeżu w grudniu 1970 r., które przyniosły dziesiątki ofiar śmiertelnych, wstrząsnęły społeczeństwem i były powodem zmian personalnych w komunistycznym kierownictwie kraju. Funkcję I Sekretarza KC PZPR objął dotychczasowy szef organizacji partyjnej w województwie katowickim Edward Gierek. Nowa ekipa polityczna początkowo skoncentrowała się na poprawie nastrojów społecznych, wprowadzając podwyżki płac oraz obniżając i zamrażając ceny. Podejmowano także działania na rzecz dalszego rozwoju gospodarki pod hasłem „dynamicznego i harmonijnego wzrostu”. Ważnym źródłem finansowania rozległego programu inwestycyjnego miały być kredyty z państw kapitalistycznych. Ich rola sformułowana została w dokumencie Komisji Planowania przy Radzie Ministrów z listopada 1971 r., w którym stwierdzano: „Założenie szybszego wzrostu importu niż eksportu ma na celu przekształcenie handlu zagranicznego w instrument ułatwiający dynamizowanie rozwoju gospodarczego kraju i zwiększenia spożycia. Wymaga to oparcia części zakupów na kredytach zagranicznych, zwłaszcza na unowocześnienie struktury przemysłu i stworzenie bazy do nowoczesnej produkcji na eksport”⁵³.

Wyróżnikiem lat 1971–1975 był gwałtowny wzrost obrotów handlu zagranicznego, przy czym dzięki uzyskanym kredytom dynamika importu górowała nad eksportem. W stosunku do 1970 r. obroty w 1975 r. były o 86% wyższe, import o 104%, a eksport o 66% (ceny stałe w zł dew.)⁵⁴. Dwucyfrowe, do 1974 r., przyrosty obrotów były rezultatem zarówno szybkiego powiększania się wolumenu towarów uczestniczących w handlu zagranicznym, jak i wzrostu cen na rynkach światowych⁵⁵.

⁵⁰ AAN, ALP, 237/X/184, Notatka w sprawie zadłużenia w kredytach krótkoterminowych, k. 265.

⁵¹ AAN, ALP, 237/XXXI/345, Notatka w sprawie udzielenia Mongolskiej Republice Ludowej pomocy kredytowej w latach 1966–1970, k. 211.

⁵² AAN, ALP, 237/X-132, Informacja o kredytach rządowych udzielanych przez kraje członkowskie RWPG krajom rozwijającym się, k. 29.

⁵³ *Podstawowe założenia rozwoju społeczno-gospodarczego kraju na lata 1971–1975 (materiał roboczy)*, Warszawa 1971, s. 15, cyt. za: S. Jędrzychowski, *Zadłużenie Polski w krajach kapitalistycznych*, KiW, Warszawa 1982, s. 30.

⁵⁴ *Rocznik Statystyczny 1976*, GUS, Warszawa 1976, s. 333.

⁵⁵ P. Bożyk, *Polityka społeczno-gospodarcza Polski Ludowej*, KiW, Warszawa 1977, s. 222–223.

Tabela 1. Obroty handlu zagranicznego w latach 1971–1980

Lata	I obszar płatniczy (w mln rubli tr.)			II obszar płatniczy (w mln dol.)		
	import	eksport	saldo	import	eksport	saldo
1971	2089,8	2350,9	-261,1	1550,8	1425,8	124,8
1972	2487,0	2580,4	-93,4	1924,0	2213,3	-289,3
1973	2745,3	2848,3	-103,0	2757,6	4049,7	-1292,1
1974	3140,2	3190,1	-49,9	4117,3	6218,7	-2101,4
1975	4226,4	4014,1	212,3	4632,1	7172,3	-2540,2
1976	4592,8	4569,2	23,6	4876,4	7760,7	-2884,3
1977	5204,6	5360,9	-156,3	5306,7	7450,2	-2143,5
1978	5781,8	1818,9	-37,1	5998,3	7921,5	-1923,2
1979	6491,2	6252,3	238,9	6910,1	8589,2	-1679,1
1980	6201,0	6954,8	-753,8	7973,6	8969,1	-995,5

Źródło: L.J. Jasiński, *Stosunki gospodarcze z zagranicą w PRL*, IKiCHZ, Warszawa 1994, s. 134 i 136.

Z udzielonych przez kraje kapitalistyczne kredytów w latach 1971–1975 kupowano głównie wyroby przemysłu elektromaszynowego i zboża, niewielką rolę odgrywały wyroby metalurgiczne i przemysłu lekkiego⁵⁶. Polityka kredytowa sprawiła, że w imporcie prawie dwukrotnie zwiększył się udział krajów kapitalistycznych. Przywóz ze Stanów Zjednoczonych Ameryki wzrósł ośmiokrotnie, a z Francji i z RFN – sześciokrotnie, podczas gdy import ze Związku Radzieckiego tylko podwoił się⁵⁷.

Za dynamiką przywozu z Zachodu nie nadążał przyrost eksportu kierowanego do krajów rozwiniętych gospodarczo, ograniczany nienowoczesnością i niską jakością polskich wyrobów, trudnościami w uruchomieniu produkcji w oparciu o pozyskane licencje, a także recesją, która objęła w tym okresie kraje kapitalistyczne. Władze Polski coraz częściej sięgały po kredyty. W 1975 r. ich wykorzystanie sięgnęło 11,9 mld zł dew. i było siedmiokrotnie wyższe niż w 1972 r.⁵⁸ W konsekwencji zadłużenie Polski w krajach kapitalistycznych w 1975 r. osiągnęło 8,4 mld dol., co blisko dwukrotnie przewyższyło roczne wpływy z tytułu eksportu. Obsługa zadłużenia obciążała eksport do krajów kapitalistycznych w wysokości 32% jego wartości, przekraczając, zdaniem ekonomistów, granicę bezpieczeństwa ekonomicznego państwa⁵⁹.

Mimo to premier Piotr Jaroszewicz na zjeździe PZPR w końcu 1975 r. mówił: „W nadchodzącym pięcioleciu zamierzamy tę politykę kontynuować, zapewniając szczególnie wysoką racjonalność w gospodarowaniu środkami z kredytów

⁵⁶ A. Ząbkowicz, op.cit., s. 54.

⁵⁷ Rocznik Statystyczny 1976, op.cit., s. 341.

⁵⁸ W. Rydygier, *Pułapka zadłużenia*, w: *U źródeł polskiego...*, op.cit., s. 252.

⁵⁹ S. Jędrzychowski, op.cit., s. 16, 145 i nast.

zagranicznych oraz przestrzegając właściwych proporcji między rozmiarami zobowiązań a wpływami dewizowymi z eksportu”⁶⁰.

Wydarzenia czerwcowe następnego roku, wywołane pogarszającą się sytuacją gospodarczą i bytową ludności, zmusiły władze do weryfikacji zamierzeń. Wysunięto koncepcję „manewru gospodarczego”, sprowadzającego się m.in. do uzyskania dodatniego bilansu handlowego⁶¹. Jego konkretyzacja znalazła się w Planie Pięcioletnim na lata 1976–1980, gdzie zapisano, że import wzrośnie o 26%, a eksport aż o 75%, co pozwoliłoby uzyskać w 1980 r. 7 mld zł dew. nadwyżki w bilansie handlowym⁶².

Tymczasem od 1976 r. zdecydowanie obniżyła się dynamika handlu zagranicznego. Jeżeli w latach 1971–1975 jej średnioroczny wskaźnik wynosił w przypadku importu 15,4%, zaś eksportu 10,8%, to w pięcioleciu 1976–1980 odpowiednio 1,8% i 4,5% (ceny stałe). W 1979 r. zmniejszył się wolumen importu, a w 1980 r. nastąpiło gwałtowne załamanie eksportu pod wpływem spadku produkcji przemysłowej i rolnej. Bilans handlowy kraju w całym omawianym okresie był ujemny (tabela 1).

Od 1977 r. systematycznie spadał import z krajów wysoko rozwiniętych, co związane było z pogarszającą się kondycją płatniczą Polski i trudnościami w pozyskaniu nowych kredytów. Dodatkowo zmniejszała się rola importu inwestycyjnego na rzecz konsumpcyjnego, zboża i deficytowych pasz⁶³. Rósł natomiast, ale w bardzo niskim tempie, przywóz z krajów socjalistycznych, z którymi Polska posiadała dodatnie saldo handlowe. Działo się to w warunkach niekorzystnych rozliczeń dewizowych w rublach transferowych. Przyjęty w ramach RWPG kurs 1 dol. = 0,62 rubla tr. czynił nieopłacalnym eksport towarów wyprodukowanych w oparciu o komponenty importowane z krajów zachodnich⁶⁴. W konsekwencji nastąpiły zmiany w strukturze geograficznej handlu zagranicznego, polegające na zwiększeniu udziału krajów bloku wschodniego i państw rozwijających się w imporcie, a krajów rozwiniętych w polskim eksporcie.

Niska proeksportowość naszej gospodarki (wartość eksportu w przeliczeniu na mieszkańca w 1980 r. sięgała 478 dol., w Czechosłowacji wynosiła ona 944 dol., w NRD – 1053 dol., w RFN – 3315 dol., a w Holandii – 5228 dol.)⁶⁵ uniemożliwiła pełną obsługę zadłużenia. Dodatkowo nie powiodła się realizacja programu samo-splaty, tj. tworzenia za pomocą zagranicznych kredytów potencjału eksportowego.

⁶⁰ VII Zjazd PZPR 8–12 grudnia 1975. *Stenogram z obrad plenarnych*, KiW, Warszawa 1976, s. 291.

⁶¹ V Plenum KC PZPR 1–2 grudnia 1976. *Podstawowe dokumenty i materiały*, KiW, Warszawa 1976, s. 23 i nast.; P. Bożyk, *Marzenia i rzeczywistość...*, op.cit., s. 112 i nast.

⁶² Uchwała Sejmu PRL z dnia 18 grudnia 1976 r. o pięcioletnim narodowym planie społeczno-gospodarczym na lata 1976–1980, DzUPRL nr 39, poz. 226; N. Świdzińska, *Plan 5-letni na lata 1976–1980*, KiW, Warszawa 1977, s. 26 i nast.; VII Zjazd..., op.cit., s. 719 i nast.

⁶³ A. Ząbkowicz, op.cit., s. 54 i 55.

⁶⁴ L.J. Jasiński, *Polskie kontakty...*, op.cit., s. 193.

⁶⁵ *Rocznik Statystyczny 1981*, GUS, Warszawa 1981, s. 699.

W 1979 r. tylko około 40% przedsiębiorstw zobowiązanych do samospłaty wywiązywało się z płatności⁶⁶. Nadal szeroko czerpano z kredytów zagranicznych, w tym krótkoterminowych, niezbędnych do zrealizowania niecierpiących zwłoki spłat. Wprawdzie tempo zaciągania kredytów w drugiej połowie dekady lat 70. spadło, jednak ich wykorzystanie w 1980 r. sięgnęło 26,9 mld zł dew. i było ponad dwukrotnie wyższe niż w 1975 r.⁶⁷ W rezultacie zadłużenie w krajach kapitalistycznych wzrosło z 12,1 mld dol. w 1976 r. do 24,7 mld dol. w 1980 r., a stopień obciążenia eksportu spłatami osiągnął 101%⁶⁸. Postawiło to kraj w dramatycznej sytuacji, której konsekwencją była postępująca agonia gospodarki centralnie kierowanej.

Poprzedziły ją wydarzenia polityczne lat 1980–1981, związane z powstaniem Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”, a następnie wprowadzeniem przez gen. Jaruzelskiego stanu wojennego. Wobec pogarszającej się sytuacji gospodarczej i społecznej na jesieni 1980 r. władze polskie wystąpiły o pomoc finansową do ZSRR. Na mocy uchwały Biura Politycznego KC KPZR przyznano Polsce kredyt finansowy w wysokości 150 mln dol., kredyt na zakup ziarna i żywności – 190 mln dol., a także odroczone spłatę kredytów na sumę 280 mln dol.⁶⁹ Szacuje się, że na początku lat 80. Polska uzyskała z ZSRR łączny kredyt w wysokości 4,9 mld rubli tr. i 1,8 mld dol.⁷⁰

Wprowadzenie stanu wojennego wywołało restrykcje finansowe i handlowe ze strony państw zachodnich. Ich skutkiem było m.in. zablokowanie linii kredytowych w bankach zachodnich, uniemożliwienie zakupu żywności w EWG po preferencyjnych cenach, zawieszenie rozmów w sprawie restrukturyzacji polskiego zadłużenia oraz powrotu naszego kraju do Banku Światowego i MFW. Stany Zjednoczone ponownie cofnęły KNU i wprowadziły zakaz udzielania Polsce kredytów gwarantowanych przez rząd⁷¹. Wykorzystanie kredytów z krajów kapitalistycznych obniżyło się z 8,4 mld dol. w 1979 r. do 1,5 mld dol. w 1982 r. Jednocześnie strona polska wyliczyła straty z tytułu redukcji importu w 1982 r. na 2,7 mld dol.⁷²

⁶⁶ *Handel zagraniczny w rozwoju społeczno-gospodarczym PRL*, Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1980, s. 113; S. Jędrzychowski, op.cit., s. 84.

⁶⁷ W. Rydygier, op.cit., s. 252.

⁶⁸ S. Jędrzychowski, op.cit., s. 152–153.

⁶⁹ A. Skrzypek, *Mechanizmy klientelizmu. Stosunki polsko-radzieckie 1965–1989*, WSH, Pułtusk–Warszawa 2008, s. 239.

⁷⁰ B. Durka, *Ostatnia dekada polsko-radzieckich stosunków gospodarczych: bilans zamknięcia*, „Studia i Materiały IKiCHZ” 1992, nr 33, s. 16.

⁷¹ U. Płowiec, *Polityka gospodarcza USA wobec krajów socjalistycznych*, KiW, Warszawa 1988, s. 69.

⁷² S. Polaczek, J. Jędruszek, P. Gliński, *Straty gospodarki narodowej z powodu redukcji importu z krajów kapitalistycznych*, IGN, Warszawa 1984, s. 17 i 44.

Tabela 2. Obroty handlu zagranicznego w latach 1981–1989

Lata	I obszar płatniczy (w mln rubli tr.)			II obszar płatniczy (w mln dol.)		
	import	eksport	saldo	import	eksport	saldo
1981	5654,3	7265,6	-1611,3	5771,5	5867,3	-95,8
1982	6825,6	7403,9	-578,3	5741,6	4308,3	1433,3
1983	7656,5	8270,6	-614,1	5889,0	4451,2	1437,8
1984	8624,5	9292,9	-668,4	6338,8	4807,7	1531,1
1985	9328,7	10043,6	-714,9	6136,7	5076,7	1060,0
1986	10329,1	10830,2	-501,1	6509,7	5437,5	1072,2
1987	10949,7	10935,0	14,7	7078,7	5844,2	1234,5
1988	11938,2	10819,4	1118,8	8311,2	7302,0	1009,2
1989	12217,1	10106,2	2110,9	8532,9	7765,6	767,3

Źródło: L.J. Jasiński, *Stosunki gospodarcze...*, op.cit., s. 176 i 177.

W tych dramatycznych warunkach nowym zjawiskiem, wynikającym z proeksportowej polityki handlowej władz polskich, była poprawa relacji między wywozem a przywozem. Jedynie w 1981 r. wystąpiło ujemne saldo obrotów, zarówno z krajami Wschodu, jak i Zachodu. W następnych latach systematycznie osiągnano dodatni bilans w wymianie wolnodewizowej, a po 1986 r. także w obrębie strefy rublowej, głównie dzięki zmniejszeniu importu inwestycyjnego i zaopatrzeniowego oraz rosnącemu wywozowi węgla i surowców⁷³. Nie trzeba szerzej wyjaśniać, że odbywało się to kosztem niepełnego wykorzystania krajowych zdolności wytwórczych, a także obniżania poziomu inwestycji i spożycia.

Wobec restrykcji Zachodu i pogarszającej się sytuacji ekonomicznej w całym bloku wschodnim coraz częściej sięgano do wymiany na warunkach wolnodewizowych między państwami członkowskimi RWPG. Wymienialną walutą płacono m.in. za interwencyjne zakupy paliw, surowców i materiałów. W relacjach Polski z ZSRR dolarowy import w 1988 r. wyniósł 126,4 mln dol., a eksport – 74,6 mln dol.⁷⁴ Pogłębiało to polskie zadłużenie, wyliczone w 1990 r. przez stronę radziecką na 4,5 mld rubli tr. Strona polska kwestionowała dług wobec wschodniego sąsiada, wskazując na konieczność rzetelnego rozliczenia naszego udziału w inwestycjach surowcowych na terenie ZSRR. Według polskich ocen kosztorysy radzieckie trzykrotnie zaniżały wartość nakładów ponoszonych przez Polskę na terenie ZSRR. Straty z tego tytułu

⁷³ Rocznik Statystyczny 1990, GUS, Warszawa 1990, s. 398; AAN, Konsultacyjna Rada Gospodarcza, t. 36, Sytuacja gospodarcza kraju, b.p.

⁷⁴ *Gospodarka światowa i gospodarka Polska w 1988 roku*, Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1989, s. 87.

wyliczono na ponad 3 mld rubli tr., co łącznie z odsetkami prawie pokrywało kwoty naszego zadłużenia⁷⁵.

Administracyjne intensyfikowanie relacji z ZSRR nie rozwiązywało problemów naszego przemysłu, silnie uzależnionego w latach 70. od technologii zachodnich, wymuszających import zaopatrzeniowy z tamtego kierunku. Dlatego też od połowy lat 80. podjęto wysiłek na rzecz zwiększenia możliwości przywozowych z Zachodu. Wobec braku dewiz dynamizowano wywóz żywności i wyrobów przemysłowych oraz węgla. Było to możliwe dzięki administracyjnemu dyscyplinowaniu górnictwa węglowego i reglamentacji spożycia.

W ponownym rozwijaniu kontaktów z Zachodem pomocne było zniesienie w 1987 r. przez Stany Zjednoczone sankcji wprowadzonych w czasie stanu wojennego, łącznie z przywróceniem KNU. Rok wcześniej Polska ponownie przyjęta została do Banku Światowego i MFW, co zaowocowało kredytami umożliwiającymi inwestowanie i równoważenie bilansu płatniczego⁷⁶. W 1988 r. nawiązano stosunki dyplomatyczne pomiędzy PRL a EWG. W następnym roku, już po rozpoczęciu procesu transformacji systemowej, podpisano umowę o handlu i współpracy gospodarczej⁷⁷.

Systematycznie dodatnie od 1982 r. saldo handlowe z krajami kapitalistycznymi nie zdołało powstrzymać narastania zadłużenia zagranicznego. W 1986 r. sięgnęło ono 33,5 mld dol., zaś w 1989 r. 41,4 mld dol. Wprawdzie relacja należnej obsługi długu do eksportu wolnodewizowego obniżyła się w stosunku do początku dekady, ale w 1989 r. sięgała 79%⁷⁸. W latach 80. spłaty zadłużenia w stosunku do państw kapitalistycznych oscylowały w granicach 20–30% należności (raty kapitałowe i odsetki). Pochłonęły one ponad 18 mld dol., co stanowiło wartość przeszło dwuletnich wpływów z eksportu wolnodewizowego⁷⁹. Transfer tak okazałych kwot walutowych uniemożliwił wyjście z kryzysu i realizację, podjętych w latach 80., ostatnich reform gospodarki centralnie kierowanej.

⁷⁵ B. Durka, op.cit., s. 16, 22 i 25.

⁷⁶ *Gospodarka światowa i gospodarka Polska w 1989 roku*, Wydawnictwa Uczelniane SGPiS, Warszawa 1990, s. 122.

⁷⁷ L.J. Jasiński, *Analiza integracji. Przygotowania do członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Ziggurat, Warszawa 1998, s. 124.

⁷⁸ P. Olszański, *Historia polskiego zadłużenia międzynarodowego na tle wydarzeń społecznych i politycznych*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2002, s. 105 i 106.

⁷⁹ L.J. Jasiński, *Stosunki gospodarcze z zagranicą w PRL*, IKiCHZ, Warszawa 1994, s. 185.

* * *

Nierównowaga zewnętrzna niewątpliwie przyczyniła się do upadku niereformowalnego systemu gospodarczego PRL. Jej konsekwencją były systematycznie zaciągane kredyty zagraniczne, których wielkość i strukturę geograficzną wyznaczyły trendy polityczne. Wprawdzie duży napływ kredytów, zarówno zachodnich, jak i radzieckich, nastąpił w latach odbudowy i industrializacji do 1955 r., to jednak obciążenie gospodarki z tytułu spłat było niskie i nie przekraczało 5% eksportu. W okresie gomułkowskim, mimo powściągliwości władz w odniesieniu do kredytów, ich obsługa wzrosła do 25% eksportu w 1970 r. Głównym powodem był systematycznie utrzymujący się ujemny bilans handlowy. Zdecydowane pogorszenie sytuacji płatniczej przyniosła dekada gierkowska, której dramatycznym dla gospodarki finałem był wzrost omawianego wskaźnika do 101%. W ostatnim dziesięcioleciu władz komunistycznych udało się zmniejszyć obsługę zadłużenia do 79% eksportu. Nastąpiło to olbrzymim kosztem gospodarczym, społecznym i kolejnych wstrząsów politycznych w 1988 r., których finałem była utrata władzy przez komunistów.

External imbalance of socialist Poland's economy

During whole period of existence in Poland of centrally planed economy export was a segment of imbalance. It was deepened by the adventurist economic policy of 1970s and incompetent attempts to end the economic and social crisis in 1980s. The basis of external imbalance were systematically obtained foreign credits whose amount and geographical structure was determined by political trends. Although large influx of credits, both western and soviet, took place in the period of reconstruction and industrialization until 1955, the pressure on economy due to repayment was low and didn't exceed 5% of export. Despite reserve of government towards debts, in the 1960s the cost of repayment increased to 25% of export in 1970. Principal reason for that was stable trade deficit. The financial condition much worsened during the following decade which ended in a dramatic finale of increasing by the aforementioned rate to 101%. In the last decade of communism the debt repayment cost was lowered to 79% of export. It was done at huge costs to economy and society which were accompanied by series of political unrests in 1988 which culminated in the fall of communism.

Le déséquilibre économique externe de la République populaire de Pologne

Tout au long de la période de l'économie centralement dirigée en Pologne les échanges avec les pays étrangers étaient dans un état de déséquilibre, approfondi par la politique économique aventureuse des années 1970 et par les tentatives inefficaces de sortir de la crise socio-économique des années 1980. La base des déséquilibres externes étaient des prêts étrangers pris systématiquement, dont le volume et la structure géographique étaient désignés par les tendances politiques. Bien que l'afflux massif de crédits, à la fois occidentaux et soviétiques, est apparu dans les années de reconstruction et d'industrialisation (jusqu'en 1955), une charge économique liée au remboursement de la dette était faible et elle n'a pas dépassé 5% des exportations. Malgré la politique restrictive du gouvernement dans les années 1960, les coûts des prêts ont augmenté jusqu'à 25% des exportations en 1970. La raison principale était la balance commerciale systématiquement négative. La situation financière de la Pologne s'est aggravée dans la prochaine décennie, où le taux a atteint 101%. Dans leur dernière décennie, les autorités communistes ont réussi à réduire le service de la dette jusqu'à 79% des exportations, ce qui a impliqué d'énormes coûts économiques et sociaux, des chocs politiques successifs en 1988 et finalement, la perte du pouvoir par les communistes.